

Oponentský posudek disertační práce

Program: doktorský

Obor: Pedagogika

Školící pracoviště: Filosofická fakulta UK v Praze (Katedra pedagogiky)

Studentka doktorského programu: Ing. Ivana SINGROVÁ

Školitel: doc. PhDr. Jiří Pelikán, CSc.

Název disertační práce: *Mezilidské vztahy ve školních kolektivech*

Rozsah disertační práce: 178 stran textu; v textu 9 tabulek, 7 obrázků

Přílohy: 5 příloh (celkem 10 stran)

Oponent: doc. PaedDr. Petr Urbánek, Dr.

Pracoviště oponenta: Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Technická univerzita v Liberci

Popis disertační práce

Posuzovaná disertační práce, *Mezilidské vztahy ve školních kolektivech*, je kromě nečíslovaného *Úvodu* členěna do třinácti hlavních kapitol (a dalších 33 podkapitol). První část práce (ve struktuře není specifikována) tvoří čtyři kapitoly (celkem 49 stran), které se snažily o teoretické uchopení zpracovávaného tématu (1. *Mezilidské vztahy*; 2. *Sociální skupina*; 3. *Školní kolektiv*; 4. *Vztahy v pedagogickém sboru*). Šest dalších kapitol (celkem 50 stran) věnuje autorka metodologii výzkumu, vymezuje výzkumný problém, cíl výzkumu, formuluje výzkumné otázky, popisuje metody, techniky, výzkumné pole a výzkumný soubor, a dále se zabývá popisem přípravy a sběru dat (5. *Výzkumný problém*; 6. *Cíle výzkumu, výzkumná otázka*; 7. *Metodika výzkumu, volba výzkumných metod a technik*; 8. *Výzkumné pole a výzkumný vzorek*; 9. *Příprava sběru informací*; 10. *Průběh sběru a zpracování shromážděných informací*). Rezultativní část textu se na 67 stranách promítá do tří kapitol (11. *Výsledky výzkumu*; 12. *Diskuse*; 13. *Závěr*). Připojen je seznam literatury (182 titulů), seznam obrázků a pět příloh.

Přesto, že vytvořené disertační dílo vykazuje řadu zajímavých parametrů a výsledný produkt svědčí o značném úsilí a pracovitosti autorky, k textu disertace mám několik zcela zásadních, a dále i několik drobnějších připomínek. Týkají se problematiky vymezení cílů a koncepčního uchopení práce, metodologie výzkumu, rezultativní a interpretační roviny, terminologické a formální stránky disertace.

Struktura práce

Struktura disertační práce má formálně logickou stavbu a vyvážený rozsah dílčích částí. Domnívám se ovšem, že skladba teoretických kapitol není důkladně promyšlena. První čtveřice kapitol, kterou je možno chápat jako teoretické uchopení tématu, je jen málo či nepřímou orientována k cíli a k tématu práce. Týká se to kromě některých dílčích pasáží i celé třetí kapitoly. Málo zřetelná je vzájemná návaznost, resp. obsahová gradace těchto čtyř kapitol, dostatečně zřejmý není ani jejich kontext k následným částem. Teoretická část práce z těchto důvodů nepůsobí zcela konzistentně a domnívám se, že ani dostatečně nepokrývá

sledovanou problematiku. Nejsou podchyceny např. změny, resp. problematika odborného středoškolského vzdělávání u nás, či celková společenská dynamika, vnější neoliberalní a postmoderní tlaky atd., o nichž lze předpokládat, že v důsledku zasahují i vztahy ve škole a potažmo i v pedagogickém sboru.

Potěšitelný je kvantitativní akcent na metodologickou rovinu disertace a skutečnost, že text nepostrádá pasáže diskuse a závěru (jejich kvalitativní stránku hodnotím na jiném místě). Jako problematické vnímám zařazení podkapitoly 12.2 do diskusní části textu. Popis, resp. syntézu a zhodnocení existujících výzkumných nálezů k tématu kvality vztahů v učitelských sborech bych očekával především v teoretické části práce (tam tento přehled chybí). Využití těchto dat k diskusi mělo být vedeno více v aplikační, nikoliv v komparativní rovině. Pokus o porovnání autorčiných výsledků s jinými výzkumy není vzhledem k odlišným metodologickým přístupům a nesourodým výstupům korektně možný a vyznívá velmi vágně a nepřesvědčivě. Překvapivý je jen skromný materiál v přílohách, kde bych očekával hutnější doklady zejména k realizované kvalitativní metodologii.

Formulace tématu a terminologie

Doktorandka zvolila velice zajímavé transdisciplinární téma disertace, které obsahově stojí na hranici pedeutologie, sociální psychologie, sociální pedagogiky, vzdělávací politiky a školského managementu, a které je v českém prostředí pedagogického výzkumu jen málo frekventované, resp. je dlouhodobě opomíjené. Považuji tedy za velice přínosné, že autorka disertace se snažila zpracovat téma související s kulturou školy, jehož specifikum je na jedné straně masivními školskopolitickými i společenskými proměnami výrazně dynamizováno a v postmoderním rámci se ve školním prostředí nebezpečně posunuje (až k podnikové kultuře). Na straně druhé však není u nás významněji zkoumáno; navíc má zvolená tematika i specifickou národně kulturní dimenzi české (odborné střední) školy s vývojovými tradicemi apod. Přijatelný je proto i fakt, že byla v práci využita odborná literatura převážně české provenience.

Dále se domnívám, že doktorandka nezvolila dostatečně vhodný titul disertační práce, který by měl jednoznačněji vystihovat obsahovou rovinu textu. Název práce totiž příliš nekoresponduje s obsahem, a to ve dvou rovinách. (1) Jednak byly zkoumány vztahy v učitelských sborech středních odborných škol, které jsou autorkou v názvu práce deklarovány široce a nespecificky jako „mezilidské“, přesto, že to, co bylo zkoumáno, se především týkalo *profesních interakcí* uvnitř sledovaných učitelských sborů. A navíc, ve specifickém školském prostředí odborné střední školy. Proto tomu měla být dále při zkoumání profesních vztahů ve sboru přizpůsobena typická kategorizace učitelů odborné školy, tj. dělení na učitele všeobecných předmětů a na učitele, kteří vyučují odborné disciplíny. V názvu disertační práce lze ovšem shledat ještě jednu další terminologickou nepřesnost, a to (2), že kategorie „*školní kolektivy*“ nevystihují předmět výzkumu, který se orientoval na vztahy v učitelských sborech. Pojem školní kolektiv totiž zahrnuje kromě učitelů jistě i žákovské skupiny školních tříd (a tyto sociální skupiny nebyly předmětem šetření); subsumuje do této kategorie také management školy, provozní pracovníky atd. Terminologická korektnost je v disertační práci autorkou nedoceňována i na dalších místech. Týká se to nejen klíčové kategorie „*učitelský sbor*“, kde je používán, resp. zaměňován s pojmem „*pedagogický sbor*“, přičemž jistě nejde o tutéž profesní skupinu, kterou měla při výzkumu doktorandka na mysli.

Terminologicky nesprávné, resp. nespecifikované je též užívání pojmu *pedagog*, má-li autorka na mysli *učitele*; formulace, že učitel „učí“, pakliže je vyjadřováno, že *vyučuje* atd. Nejde ale „jen“ o formální rovinu nedostatků, které na těchto místech znehodnocují kvalitu práce. Terminologické chyby a nepřesnosti ztěžují autorovi i čtenářům hlubší porozumění tématu, komplikují expertní diskusi a především zpochybňují odbornou erudovanost autorky.

Formulace cíle, koncepční a metodologické uchopení disertační práce

Cíl disertační práce, který je explicitně vymezen pouze v prezentovaném abstraktu (s. 5) a dále již není v textu podrobněji rozpracován, si autorka stanovila „*shromáždit relevantní informace o mezilidských vztazích v pedagogických sborech vybraných středních škol... výsledkem práce je navržení zásad a doporučení...*“ (s. 5). Cíl výzkumné části práce je vymezen podobně, a to „*shromáždit relevantní informace o situaci v konkrétních podmínkách středních škol a popsat interpersonální vztahy v pedagogických sborech... tak jak je vnímají, chápou, prožívají a reflektují jejich účastníci.*“ (s. 70). Zde je navíc smysl výzkumu ještě podrobněji definován formulací výzkumného problému a výzkumnými otázkami.

Cíl disertační práce, tak jak byl vymezen, byl v zásadě naplněn. Domnívám se ovšem, že jeho formulace není pro disertační projekt příliš ambiciózní, je-li postaven pouze na shromáždění (byť velkého množství) dat a jejich popisu. Očekával bych, že smyslem disertační práce je kromě deskripce též analýza (jedinečnosti fungování sociálních vztahů v šesti sborech středních odborných škol) a v souladu s kvalitativním zaměřením výzkumného projektu a na základě šesti „případů“ vytvoření „nové teorie“ k tématu fungování učitelských sborů středních odborných škol na pozadí (dynamických) společenských podmínek.

Vycházíme-li z obecné premisy, že přínosem každé disertace je zisk (a) v oblasti teorie vybraného tématu, (b) v oblasti metodologie výzkumu a (c) v oblasti pragmatických výstupů, musím konstatovat, že tato práce všechny tři roviny rozhodně nenaplnila. Již ze skromné formulace cílových kategorií se ukazuje, že doktorandka nevnímá významový rozdíl ve vymezení cíle práce a cíle výzkumného šetření, a že vymezené cíle nedosahují hranice doktorské práce. Šetření má povahu akčního výzkumu. Tato skutečnost omezila možnosti zejména teoretických přínosů disertace, které téma práce potenciálně má. Navíc to autorku svedlo k výrazně popisnému stylu a namísto kumulativní práce s kvalitativními daty i ke komparativním postupům.

Výzkumný koncept se opírá o 42 rozhovorů s učiteli, tedy s aktéry učitelských sborů, a kromě toho autorka deklaruje „zároveň s probíhajícími rozhovory“ (s. 110) využití metody pozorování. Přímalý výzkumná práce v terénu dále zahrnuje i opakované návštěvy atd., tzn., že jde o obdivuhodně pracný koncept výzkumu, který je třeba na jedné straně ocenit, neboť svědčí o odvaze a pracovitosti autorky. Lze si ale v této souvislosti klást též zásadní otázku, zda bylo využití rozhovoru v tak masivním měřítku ještě vůbec užitečné, co si autorka od toho slibovala a nešlo-li volit jinou (výhodnější) výzkumnou metodu. Jsou data založená na rozhovorech dostatečně pevný zdroj informací? Doba terénního šetření tak velkého počtu realizovaných rozhovorů se navíc prodloužila na dva roky. Předpokládám, že během nich nezůstaly pedagogické sbory ve stabilním složení (což mohlo ovlivnit výsledky). Odpovědi na tyto otázky, resp. zdůvodnění těchto postupů, nejsou v práci explicitně uvedeny ani diskutovány.

S uvedeným se současně otevírá několik dalších metodologických nejasností. Předně se nelze příliš ztotožnit s technikou výběru respondentů, tak jak je autorkou popsána. Charakteristika natolik složité society, jakým je učitelství, je identifikována prostřednictvím subjektivních výpovědí náhodné skupinky učitelů. Není šetřen celý sbor. Předpokládám, že jednotkou analýzy je škola, resp. celý sbor této školy (jsou-li zkoumány vztahy ve sboru), nikoliv ale jednotlivý učitel. Tuto skutečnost si autorka zřejmě plně neuvědomovala, což se projevuje dále v textu i při interpretaci zjištěných dat. Navíc se jeví, že není zcela doceněna subjektivní kvalita získaných výpovědí, pakliže na některých místech je s daty zacházeno jako s objektivními ukazateli a s přímými zdroji dat. Přesto, že je na tato rizika v metodologické části autorkou formálně upozorňováno. Také v tom se projevuje nekonzistentnost práce jako celku.

Přesto, že lze pochopit obtíže při práci ve školském terénu (zejména při kvalitativních šetřeních) a jistě i případnou neochotu škol spolupracovat na výzkumu, výběr souboru středních škol nebyl nikterak zohledněn jako typologická jednotka se zásadně odlišnými charakteristikami. Tabulka 1 (s. 85) uvádí z relevantních charakteristik pouze rozdíl mezi šesti školami v počtu žáků (relevantní, zkoumáme-li sbor, by byl ale počet učitelů v celém sboru). Ostatní uvedené charakteristiky (lokalita a zřizovatel) nelze považovat za zásadní pro sledování vztahů ve sboru. Využitelné by mohly být údaje o kvalifikaci učitelů, věkové struktuře sboru, výukové aprobaci apod. Ty však zjišťovány nebyly. Ztrácí se tedy výzkumný smysl výběru šestice škol. Popsaný výběr konečných respondentů lze označit pouze jako „dostupný“ a náleží spíše do kategorie nerigorózních šetření. Rozhovory byly autorkou prováděny přibližně jen s jednou třetinou až čtvrtinou celého učitelství sboru. Jak je pak možné z těchto výsledků usuzovat na vztahy v celém sboru? Jak autorka řešila validitu takto získaných dat?

Další metodologická nevyjasněnost souvisí s druhou deklarovanou metodou výzkumu, tj. pozorováním. Metodologický popis je rozsahem útlý (s. 81-82) a pouze povšechný, nevztahující se příliš k popisu přípravy a k vlastnímu šetření. Navíc i z dalších indicií se jeví, že autorka neprováděla pozorování dle rigorózních metodologických pravidel.

Práce s odbornými prameny

Autorka v seznamu literatury uvádí 182 titulů, o které se v disertaci opírala. Jak je již výše uvedeno, a vzhledem ke specifiku tematiky to lze akceptovat, je z těchto zdrojů zaměřených přímo k tématu většina českých (byť je to u doktorské práce neobvyklé). Výsledky některých zahraničních studií, resp. výzkumných nálezů, jsou v textu disertace jen zprostředkovaně (a zjednodušeně) reprodukovány z českých časopiseckých zdrojů (podle Lukase, 2007, 2008, 2009). Shledávám v tom určité riziko v hloubce pochopení, což se dle mého soudu negativně projevilo právě ve snaze „komparovat“ tyto nálezy s vlastními výsledky disertačního výzkumu. Navíc se domnívám, že autorka nevyužila dostatečně ani českých pramenů. Ke zpracovávanému tématu chybí v disertační práci i některé relevantní aktuální české odborné tituly, např. k výzkumům self-efficiency (Gavora & Majerčíková, 2012); k výzkumným nálezům v oblasti mobbingu v učitelství sborech (Čech, 2011) apod. Kriticky se musím vyjádřit i k dodržování citačních pravidel. V textu jsou odkazy, které v seznamu literatury chybí, řada citací v textu je nekorektní, chybí např. přesné uvádění stránek aj.

K výsledkům a závěrům disertační práce

Výsledné snahy autorky jsou prezentované především v jedenácté kapitole disertace, s poměrně hutným textem. Plně si uvědomuji náročnost a nejednoduchost interpretace výsledků kvalitativních dat (autorka je zmiňuje v metodologické části). Prezentované výsledky jsou zejména podrobným popisem s hutnými pasážemi autentických výpovědí, avšak bez hlubších návazných interpretací a explicitní kontextualizace. Chybí zde podle mého soudu syntetizující uchopení, které by čtenáři poskytlo jasnější rezultativní rámec. Text navíc ve svých interpretacích nejistě lavíruje mezi vyprávěním mnoha sekvencí příběhu a snahou systematicky komparovat zjištěná data mezi šesti školami.

Podkapitoly *11.1.1 Názory na pedagogický sbor očima žáků* a *11.1.2 Názory na pedagogický sbor očima rodičů žáků* nesou vzhledem k obsahu nepřesné, matoucí názvy. Nejde o zjišťované názory žáků, resp. rodičů o pedagogickém sboru (jak se lze z formulací domnívat), nýbrž o učitelskou interpretaci toho, jak si učitelé myslí, že je žáky, resp. rodiči sbor vnímán. A v tom je samozřejmě rozdíl. Taková data mají navíc zcela odlišný interpretační potenciál.

Výše jsem konstatoval, že zvolené téma disertační práce s jeho možnou obsahovou šíří záběru a s transdisciplinárními přesahy je aktuálně nosné a má značný ideový potenciál, a to i v širších společenských kontextech. Současně jsem ale také upozornil na nároky jeho uchopení, zpracování a s tím související rizika. V tomto ohledu se domnívám, že hutného výzkumného potenciálu a společenské dimenze tématu, které disertace bezesporu poskytuje, nedokázala autorka ve svých interpretacích a závěrech využít a v principu se omezila jen na dílčí popisy stavu jednotlivých sborů. Závěr je též pouze atomizovaně popisný, nepřináší vyšší gradus syntézy, navíc je zatížen nekorektním využitím parametrů nástroje KUS, které snad mohlo mít místo na periferii diskuse, do závěrů disertace ale jistě nepatří. Explicitně není v závěru uvedeno naplnění cíle a řešení výzkumného problému, nejsou zodpovězeny výzkumné otázky.

Jazyková a grafická úroveň

Formální stránka disertační práce je na solidní úrovni, text je psán kultivovaným jazykem. Určité připomínky je možno vznést ke stylistice, zejména k odborné dikci textu a občasným jazykovým neobratnostem. Srozumitelnost textu ale zásadně nenarušují. Výše jsem již uvedl připomínku k opakovaným citačním a terminologickým nedostatkům v disertační práci.

Otázky a náměty (k revizi práce)

- (1) Vysvětlete, jak tematika a název disertační práce, resp. obsah pojmu „mezilidské vztahy ve školních kolektivech“ koresponduje s fenoménem sociálního klimatu (sboru, školy, třídy)?
- (2) Proč bylo zkoumáno (právě) 6 středních odborných škol? Mohla být postavena případová studie a výzkum vztahů ve sboru např. na jediné škole? Jaké by to mělo metodologické přínosy, jaká rizika? Proč k takové variantě autorka nesáhla? Byly výzkumným přístupem autorky splněny charakteristiky (vícečetné) případové studie?

(3) Byl-li výzkum pedagogického sboru prováděn kvalitativními procedurami, měl by s tím korespondovat i způsob výběru zkoumaných středních škol. Přestože typologický výběr není jediný možný, nabízí se téma výběru škol k diskusi. Proč autorka ve vztahu k cílům nevytvořila typologický obraz sledovaných škol pomocí relevantních charakteristik jako je např. kvalifikační a věková struktura učitelů, průměrná délka působení učitelů ve škole, charakteristiky managementu školy, vnější společenské podmínky, atraktivnost školy, charakteristiky žáků apod.?

(4) Klíčovou výzkumnou metodou disertace byl při zkoumání pedagogického sboru rozhovor. Jaké jsou důvody realizace tak velkého počtu rozhovorů? Bylo využití této výzkumné metody (rozhovor) v tak masivním měřítku ještě vůbec užitečné, a co od toho autorka při kvalitativním výzkumném pojetí očekávala? Do jaké míry by kvalitu získaných dat ohrozila redukce počtu realizovaných rozhovorů? Jak se na výsledcích projeví nevýhody této metody? Bylo by možné využít jiných (vhodnějších) přístupů a metod ke zkoumání téhož fenoménu?

(5) Rozhovory byly autorkou prováděny jen přibližně s jednou třetinou až čtvrtinou celého učitelského sboru. Jak je pak možné z těchto výsledků usuzovat na vztahy v celém sboru? Jak autorka řešila validitu takto získaných dat?

(6) Vymezte pravidla, při kterých lze v pedagogickém výzkumu komparovat data? Jaká jsou úskalí komparativních přístupů. Diskutujte příklady rizik komparativních procedur speciálně pro pedeutologickou oblast.

(7) Výsledky ani závěry nejsou v disertační práci dostatečně syntetizovány. Uved'te proto, jaká závažná (nová) zjištění váš výzkum v oblasti pedagogických sborů odborných středních škol přinesl. Konfrontujte klíčové výsledky s cílem práce, s cílem výzkumu a ve vztahu k výzkumnému problému. Jak se podařilo naplnit výzkumné otázky?

(8) Autorčino výzkumné pole je specifické – pedagogické sbory středních odborných (ekonomicky zaměřených) škol. V čem je tedy jejich specifikum oproti ostatním pedagogickým sborům středních škol (příp. základních škol)? K jakým specifickým závěrům autorka dospěla?

(9) Co je smyslem kvalitativního výzkumu? Podařilo se vám jej v disertační práci naplnit? K jaké „nové teorii“ výsledky disertačního kvalitativního výzkumu dospěly? Co byste doporučovala na tomto tematickém a výzkumném poli dále sledovat?

(10) Jak autorka vnímala proměny (tlaky, vnější zásahy) v integritě a autenticitě pedagogických sborů vyvolané společenskými proměnami, vzdělávací politikou?

Celkové hodnocení disertační práce

Disertační práce Ing. Ivany Singrové „*Mezilidské vztahy ve školních kolektivech*“ staví na neadekvátním cíli a vykazuje nedostatky zejména v metodologickém uchopení tématu a

v interpretační rovině, výhrady vznáším také k samotnému konceptu. Nepřesvědčivá je diskuse, nevýrazné jsou závěry. Výsledky zůstávají povětšinou v rovině popisu a na úrovni dílčích nálezů v jednotlivých sborech, chybí vyšší stupeň syntézy a ideové kontextualizace. Autorce se nepodařilo vytěžit relativně hutná výzkumná data, plně využít potenciál tématu a na základě případových studií vytvořit „novou teorii“ pedagogických sborů středních odborných škol.

Domnívám se, že předložená disertační práce má dostatečný potenciál ke kvalitativnímu posunu ve většině z uvedených oblastí, ke kterým byly vzneseny námitky. Doporučuji proto autorce disertační práci v těchto intencích přepracovat.

Domnívám se, že předložená disertační práce nesplňuje požadavky standardně kladené na disertační práce v oboru Pedagogika. Disertační práci nedoporučuji k obhajobě a navrhuji klasifikaci „neprospěla“.

V Liberci 25. července 2015

doc. PaedDr. Petr Urbánek, Dr.
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Technická univerzita v Liberci